

Lakótelepi fürdőszobák – terek, tárgyak, funkciók

NAGY EMŐKE

ELTE BTK Európai Etnológia PhD (2024)

Rezümé | A múlt század második felében Európa szerte megvalósult lakótelep-építések sok tekintetben megváltoztatták az emberek lakáshoz, otthonhoz fűződő viszonyát és szokásait, a mindennapi élet szervezését és folyamatait. A hétköznapi lakáshasználatban új funkciók jelentek meg, mások pedig átalakultak. A lakótelepi lakások egyik legnagyobb vonzereje az összkomfort, ezen belül is a fürdőszoba és a folyamatos hideg- és melegvíz-szolgáltatás volt. A romániai lakótelepi lakások használatában azonban volt egy időszak, a nyolcvanas évek, amikor a bevezetett megszorító intézkedések miatt a fürdőszoba használata leszűkült. A helyzet a rendszerváltást követően normalizálódott, és ezzel együtt megkezdődött a lakások és a fürdőszobák fokozatos átalakítása, felújítása. A tanulmány ezt a változást, a tárgykultúra, valamint a funkciók átalakulását mutatja be, az építés időszakától napjainkig, egy kiválasztott lépcsőházban végzett kutatás eredményei és kiegészítő források, például ingatlanhirdetések felhasználásával.

Kulcsszavak | fürdőszoba, lakótelep, lakáskultúra, életmód, Nagyvárad (Oradea, Románia)

A múlt század második felében Európa szerte megvalósult lakótelep-építések sok tekintetben változtatták meg az emberek lakáshoz, otthonhoz fűződő viszonyát és szokásait, a mindennapi élet szervezését és folyamatait. A hétköznapi lakáshasználatban új funkciók jelentek meg, mások pedig átalakultak. Nem kizárólag a lakótelepi lakások esetében figyelhető meg ez a folyamat, de ennek a lakástípusnak az újszerűsége, egyes tereinek és azok használatának újdonsága, a modern háztartási eszközök elterjedése megváltoztatta a bennük élők mindennapjait. A telepszerű lakásépítés jóval a második világháború előtt megjelent és elemeiben a lakótelepek elődeinek, előzményének tekinthető, de volumenében elmaradt a szocializmusban épült nagylakótelepektől, és kevésbé volt egységes, uniformizált.

A lakótelepi fürdőszobák (és maguk a lakások is) egyszerre voltak idegenek a beköltözők számára, és jelentették egy kényelmesebb, komfortosabb, modernebb élet ígérését. A lakások egyik legnagyobb vonzereje az összkomfort, ezen belül is a fürdőszoba és a folyamatos hideg- és melegvíz-szolgáltatás volt. A romániai lakótelepi lakások használatában azonban volt egy időszak, a nyolcvanas évek, amikor ezeket az előnyöket a bevezetett megszorító intézkedések miatt a lakók nem élvezhették ki teljes mértékben. A fürdőszoba használata ebben az időszakban leszűkült, feladatait csak korlátozottan volt képes ellátni. A helyzet a rendszerváltást követően normalizálódott, és ezzel együtt megkezdődött a lakások fokozatos átalakítása, a helyenként szükségessé váló felújítások a fürdőszobákat is elérték. A tanulmány ezt a változást, a tárgykultúra, valamint a funkciók átalakulását mutatja be, az építés időszakától napjainkig, egy kiválasztott lépcsőházban végzett kutatás eredményei és kiegészítő források felhasználásával.¹

A tanulmány alapjául a 2016–2023 között végzett doktori kutatásom és terepmunkáim szolgáltak. A félstrukturált interjúk és a törvényi háttér áttekintése mellett a vizsgált lakóház több lakását is dokumentáltam fotókon. A cél a teljes feldolgozottság volt, de ez a Covid-járvány, valamint az általában üresen álló lakások miatt nem valósult meg maradéktalanul. Kiegészítő forrásként ingatlanhirdetéseket használtam. Az ingatlanhirdetések fotóit elsősorban azért kezdtem el gyűjteni, hogy a kiválasztott lakóház képei mellett találjak még olyanokat, melyek a jelenlegi lakberendezési szokásokról, valamint – ahol nem volt felújítás az utóbbi 30 évben, ott – a forradalom előtti időkből, esetleg a lakások eredeti állapotáról is nyújtanak információt. Így áttekintően jóval több lakásba „pillanthatam be”, igaz, ezek esetében nem volt lehetőségem kérdéseket feltenni. A fotók különböző állapotokban rögzítik a lakásokat: egy részük teljesen üres, másik részükből a személyes tárgyak már eltűntek, de a bútorok még benne vannak, harmadik részük pedig, melyekből a hirdetés feladásának idején még nem költöztek ki, rögzíti a lakók használati tárgyait, képet ad az életmódról. A felújítások szempontjából is sokfélék mind a vizsgált ház lakásai, mind az ingatlanhirdetésekből szereplő lakások: néhányon látszik, hogy nem foglalkoztak velük érdemben az elmúlt 30 évben, másoknál kisebb felújítások megtörténtek már, és vagy felújították őket, de a bútorok régiek, vagy felújítás még nem történt, de a bútorokat már kicserélték. Jelentős részüket azonban már nem csak felújították, de át is építették.

Az ingatlanhirdetések alapján adatbázist készítettem és elemeztem az így nyert adatokat. Hat adatfelvételi időpont volt: 2018. február, 2018. április, 2018. augusztus, 2019. február, 2020. július, 2021. január–február. Összesen 194 blokklakás, 5 magánház (családi ház),² valamint 4 új építésű tömbházlakás hirdetését és fényképeit vizsgáltam, a két ingatlanhirdetési oldal adatbázisában keresve. Két kiválasztott internetes oldal³ hirdetéseit vizsgáltam, mert bár számos ingatlanhirdetés szerepel a nagyobb elektronikus apróhirdetési oldalakon, de ezeknek a szövegeit a tulajdonosok írják, és így csupán az egyéni preferenciákról, feltételezésekről kaphattunk volna képet: pontosabban arról, mit tartanak az egyes emberek fontosnak lakásukkal kapcsolatban, mit tartanak annak értékének. Ez is érdekes és vizsgálható szempont lett volna, de kutatásom során ebben a kérdésben a köz által értékesnek tartott szempontokat kerestem. Ennek közvetítői az ingatlanos szakemberek, akik a piac mozgását, igényeit ismerik és elemi érdekük a lakásokat úgy hirdetni, hogy ezeknek a kívánalmaknak megfeleljenek, ezek az értékek hangsúlyt kapjanak.

Az általam készített adatbázisba való bekerülés kritériumai a következők voltak:

1. a lakás 1958–1990 között épült
2. szerepeljen a megjelölésben a *bloc* mint típus (tehát ne téglalapépület, bérház, egyéb épület legyen)
3. lakótelepen legyen (Nagyvárad bármelyik negyedében)
4. legyen róla legalább egy fotó
5. az opcionálisan kitölthető adatoknak legalább a fele ki legyen töltve
6. ár legyen feltüntetve

A terep és a gyűjtés körülményei

Nagyvárad Románia észak-nyugati régiójában, mindössze nyolc kilométerre fekszik a magyar-román határtól, a Sebes-Körös két partján. Találkozik a városban a hegyvidék és az alföld, vonzáskörzete nem csak a Bihar megye északi részén található Érmellék, hanem délre a Nyugati Kárpátok szélé, Belényes környéke is.

A város a kistérség hagyományos központja volt a második világháború előtt, az országhatárok átalakulásával azonban vonzáskörzete jelentős részét elvesztette. Elhelyezkedé-

sének és kulturális szerepének köszönhetően a történelmi Magyarország meghatározó vidéki nagyvárosai közé tartozott Kolozsvár, Marosvásárhely, Debrecen, Kassa mellett. Lakosságát a századfordulón a megerősödő kispolgárság adta, amely döntően magyar nemzetiségű volt. A második világháborúban a zsidó lakosság nagy részét elhurcolták, ez is hozzájárult az etnikai arányok felborulásához.

A ma meghatározó épületeinek nagy része a 19–20. század fordulóján épült, ez az időszak a város fejlődését jelentette az ipar, a közlekedés, az építkezések, a közhivatalok, a kultúra szempontjából egyaránt. Kialakult a ma is ismert városközpont, köré épültek a családi házas övezetek, de ekkor indult el a villamosvilágítás, és a villamosok is, közkörházak, kaszinók, hotelek épültek, megépült a színház épülete, több napi- és hetilap működött a városban. A két világháború és az impériumváltások is nyomot hagytak a városon mind fizikai, mind elvi értelemben, mégis, ha a városképet és kiterjedést nézzük, a leginkább a második világháború utáni időszak határozza meg a mai várost. Az (erőltetett) iparosítás mesterséges beavatkozást jelentett a város organikus fejlődésébe: államosítottak gyárakat és újakat is létesítettek, hőközpontot építettek, és megépítették a történelmi várost szinte körbevevő lakótelepeket is. Lakossága száz év alatt szinte megháromszorozódott, az etnikai arányok megfordultak a román lakosság javára.

Az ötvenes évek közepén létrehozták a városban a nagyváradi helyi építések trösztje nevű vállalatot (*Trustul de Constructii Locale Oradea – TCLO*), melynek első valójában aktív éve 1956 volt. Az első tömbházakat (románul *bloc*) még nem telepszerűen, hanem pontházként, egyedi projektek keretében építették. Cristian Culiciu sorolja fel tanulmányában (Culiciu 2015: 138) az első ilyen lakóépületeket, amiket a majdani blokkok elődeinek tekinthetünk. Ezek még jól láthatóan nem előre gyártott elemekből épültek, kialakításuk is eltér a mai lakótelepi lakásoktól, mégis jelzik az elmozdulást a családi házas építkezésektől az állam helyi hatóságai által szabályozott, többlakásos építkezések felé. A lakótelepek építését eltérő mértékben ugyan, de Nagyváradon is alapvetően két esemény tette szükségessé. Nagyobb mértékben az iparosítás, a létrehozott gyárak munkaerőigényének lakásszükséglete, és kisebb mértékben a megrongálódott lakóházakban elpusztult lakások pótlása.

A város első – kommunizmusban készült – szisztematizálási terve 1960-ban született, a bukaresti ISCAS készítette. Ez alapján valósulnak meg a hatvanas évek lakótelep építései, elsősorban a Nyugati Zónában (ma Rogériusz negyed), a Május 1. úton (mai nevén Maresal Alexandri Averescu út), a Magheru sugárúton, az Augusztus 23. park mellett (ma December 1. park) és a Bukarest téren. Ezek még nem a nagylakótelepek, de már nem is csupán pontszerű házak.

A vizsgált lakótelepre külön szisztematizálási terv készül 1959-ben (ekkor még *Zona de Vest* a neve a területnek, ami egyszerűen Nyugati Zónát jelent), mely 38700 lakás építését tűzi ki célul. 1960-tól folyamatosan épülnek meg az első, egyelőre még egymástól távol álló, sávosan, észak-déli hossz tengellyel épített és kelet-nyugati tájolással elhelyezett lakóházak. Ezek a lakások többek között a tájolásuknak és elhelyezkedésüknek köszönhetően ma is népszerűek és kelendők. Csak később, a következő évtizedekben építik körbe őket, sok esetben megváltoztatva ezzel a benapozási és az átszellőzési lehetőségeket is. Az előírt lakásszámból 1969 végére 3200 készült el a területen, ami 11 400 ember otthonául szolgál (Ionescu 1983: 74).

Az általam vizsgált lépcsőház lakótömbje két lakótelep határán helyezkedik el. A két lakótelepen épült tömbházak építési ideje a lakótelepeken belül is eltér egymástól, a vizsgált időszakban, 1960-tól 1989-ig folyamatosan épültek.

Mindkét lakótelep megítélése kedvező, státusza magas a város többi lakótelepéhez képest. Egy 2012-ben végzett felmérés hét kérdéséből kettő vonatkozott arra, hogy meny-

nyire elégedettek az emberek a lakókörnyezetükkel és azzal, ahol dolgoznak: melyek azok a negyedei a városnak, melyben szívesen laknának vagy dolgoznának, és melyek azok, amelyekben nem. A régi városközpont és Újváros (szintén központi rész) mellett a lakótelepek tekintetében a megkérdezettek szívesen laknának és dolgoznának a Rogériusz lakónegyedben. Az indokok között a rendezett és fejlett utcahálózat, a kereskedelmi ellátottság és a megfelelő zöld területek szerepeltek. A lakónegyedek nagy többségében a parkolási nehézségeket említették és a bicikliutakat hiányolták a megkérdezettek.

A két lakótelep és a kiválasztott ház városon belüli jelenlegi státuszának megállapítására az ingatlanhirdetések vizsgálata adott módot. Az ingatlanhirdetések vizsgálata során az derült ki, hogy a két vizsgált lakótelepen a blokkalakások átlag négyzetméterára magasabb, mint a város blokkalakásainak átlag négyzetméterára, és mint az összes többi lakótelepen lévő lakásé. A teljes mintára, tehát a városi tömbházalakásokra számolt átlag négyzetméterár 989 EUR.⁴

Lakótelep neve	Átlagos négyzetméterár a tömbházalakásokban (EUR)
Rogériusz	1040
Decebal-Dacia	1083
Városközpont	956
Nufarul (I. és II.)	943
Őssi	960
Velence	902

Tömbházalakások átlag négyzetméterára lakótelepenként
(saját készítésű táblázat, forrás: saját adatbázis az ingatlanhirdetések alapján)

A vizsgált lakóház kiválasztásában nagy szerepet játszott a személyes érintettségem,⁵ annak a lehetősége, hogy a potenciális interjúalanyok nyitottak és közlékenyek legyenek. A lakótelepi, lépcsőházi közösség zártabb (mind fizikai mind közösségi értelemben), mint egy falusi, vagy más, önszerveződő közösség. A hideg megkeresések, becsengetések a bizalmatlanság növekedésével megnehezítik ezeknek az embereknek, mesterséges közösségeknek az elérését.⁶ A kutatás szempontjából fontos volt, hogy a kisszámú vizsgálati elem (lakás) miatt minél teljesebb legyen a potenciális interjúalanyok elérése, ezért olyan terepet kerestem, ahol egyszerre vagyok tagja is a közösségeknek, de meg is tudom tartani a szükséges távolságot tőle.

A kiválasztott lakóházban nyolc emeleten összesen 26 db lakás található: 4 db (15%) egyszobás, 14 db (55%) kétszobás, 4 db (15%) háromszobás és 4 db (15%) négyszobás. A kétszobás lakások aránya megfelel a *Kísérleti lakótelep építése* című könyvben, a moszkvai lakótelepek építésénél javasolt arányoknak, bár ez utóbbi alapvetően nem számol a négyszobás (vagy a magyarországi gyakorlatban 2+2 félszobás) lakásokkal. A szerző szerint „az alaptípus és a jövőre nézve is a legmegfelelőbb lakástípus a kétszobás lakás, a kétszobás lakások aránya a legtöbb házban legalább 50 %” (Pálúr 1961: 53–54). A ház földszintjén nincsenek lakások, azokat eredetileg is üzleteknek tervezték, és a mai napig is üzletek, ügyfélszolgálat és gyógyszertár működik itt.

A lakások nagy része egy oldalra néz, nem átmenő alaprajzú⁷ lakás. Kivételt képeznek az ötödik, hatodik és hetedik emeleten lévő három- és az első, második, harmadik, negyedik emeleten lévő négyszobás lakások, ezeknek a tömb mindkét homlokzatán van ablakuk. Az átmenő jellegnek a használat szempontjából van jelentősége: a lakás átszellőztethetőségének jelentős befolyása van a komfortérzetre nyáron, valamint a be-

napozás és a hőérzet, a lakások természetes felmelegedésének vagy éppen hűlésének mértéke is jobb az átmenő lakásokban.

A lakáson belüli közlekedési rendszer tekintetében a lakások nagy többsége – a 26 lakásból 22 – nyílt közlekedési rendszerű, csupán négy olyan lakás van, mely részben rejtett közlekedési rendszerű.⁸ Ez a négy lakás az első négy emeleten található háromszobás lakás, esetükben az egyik szoba és a különálló WC csak a nappaliból nyíló közlekedőn keresztül érhető el. Azt, hogy mennyire befolyásolja ez a lakás használatát, az életmódot mutatja az a tény, hogy a négy lakásból kettőben már feloldották ezt azzal, hogy a konyhát, a mellette lévő nappalit és az előszobát egybenyitották, egyetlen nagy térré (ide lépünk be a bejárati ajtón) és így a lakás nyílt közlekedésű rendszerűvé vált. Ahol ez nem történt meg, ott ketten laknak a háromszobás lakásban és nem zavaró, hogy az egyik kis szobát csak a nappalin keresztül lehet megközelíteni.

Az ebbe a lépcsőházba beköltözők több, mint felének kibocsátó közege a falu: legyen ez Bihar megyében, valamelyik szomszédos megyében, vagy akár távolabb. Őket elsőgenerációs városiaknak tekinthetjük. Geambasu Réka a kolozsvári elsőgenerációs városiakok körében végzett szociológiai kutatására⁹ alapozva írja, hogy az elsőgenerációs városiakok elsősorban nem a rendszerváltás előtt, hanem utána alkottak, alkotnak megkülönböztetett csoportot. Nem szociológiai értelemben jelentenek új társadalmi csoportot, hanem megnevezésük, beazonosításuk és megkülönböztetésük a társadalom rendszerváltás utáni időszakban bekövetkezett differenciálódásának eredménye. A rendszerváltás előtt általános volt a hiánygazdaságból következően a javakhoz és szolgáltatásokhoz való korlátozott hozzáférés, a politikai döntéshozatalból való kiszorulás: ez csoporthovatartozástól függetlenül érintette az egyéneket és a családokat, így a származási, és csoporthovatartozási különbségek kevésbé voltak fontosak. A piacgazdaságra való áttéréssel azonban a helyzet megváltozott, hiszen a szabadpiacon eltérő esélyekkel férhettek hozzá a javakhoz és a szolgáltatásokhoz a különböző társadalmi csoportok tagjai. A társadalmi mobilizációs kísérletek megvalósításához nem volt elég a lakáshoz jutás vagy a favorizált társadalmi csoporthoz, a munkássághoz való tartozás. Jelen tanulmánynak nem célja ennek a kérdéskörnek a vizsgálata, de a kutatás során tapasztalt nagy társadalmi és anyagi egyenlőtlenségekre, a lakások jelen állapotára talán ez lehet a válasz. A beköltözéssel, az urbanizálódásra tett kísérlettel nem járt együtt automatikusan ennek az állapotnak a fenntartása. A társadalmi különbségek, az anyagi lehetőségek csak kis mértékben mutatkoztak meg a rendszerváltás előtt a lakótelepi lakásokban. Ha voltak is szemmel jobban látható különbségek, azok nem ennek, hanem a társadalmi tőkének, a több gyenge kapcsolatnak voltak köszönhetőek. A gyenge kötések ereje és felhasználása nem csak a városba költöző, falusi származásúak körében működött és volt elengedhetetlen: a társadalmi-gazdasági környezet miatt ezekre az urbánus származású városiakoknak ugyanúgy szükségük volt. Ezek a kapcsolatok természetesen nem tűntek el a rendszerváltással, de mivel megszűnt a kényszerítő erő (ma én segítek neked, mert lehet, hogy holnap nekem lesz szükségem a te segítségedre), hiszen a társadalmi csoportok közötti különbségek azok érdekvégyesítő képességében is megmutatkoztak, jóval gyengébbek.

A jelenben a huszonhat lakásból mindössze háromban laknak 18 év alatti gyerekek, ezek a családok 2010 után vásárolták a lakásaikat. Többek között ők azok, akikre az első tulajdonosok vagy a nyolcvanas években beköltözők idegenekként vagy újaként hivatkoznak, velük kevés kapcsolatot tartanak, az érintkezés a köszönésre korlátozódik, családi viszonyaikról keveset tudnak, és ezek a családok zárkóztak el az interjúkészítéstől is. A huszonhat lakásból hét lakásban laknak nyugdíjasok (egyedülálló vagy házaspár, ahol a házaspár legalább egyik tagja nyugdíjas), akik ténylegesen, legalább az év felében itt tar-

tózkodnak életvitelszerűen. Ők mindannyian vagy első tulajdonosok, vagy a nyolcvanas években költöztek be. Az interjúk készítésekor, 2019-ben volt még egy nyugdíjas albérlő, de ő időközben elhalálozott.

Nyolc olyan lakás van jelenleg a lépcsőházban, ahol egyedülállók élnek, fele-fele arányban albérlők és tulajdonosok. Két olyan lakás van, melyben nem csak egy család lakik. Az egyikben három generáció él továbbra is együtt, ők első beköltözők, pontosabban a mostani nagymama volt az 1984-ben. Értelmiségi család, tanár, újságíró tagokkal, korlátozott mobilizációs potenciáljukat mutatja, hogy negyven éve laknak ugyanabban a lakásban.

Hét olyan lakás van, ahol nem nyugdíjas házaspár vagy gyerekes család lakik, de ez a közeljövőben négyre fog csökkenni, mert három házaspár is nyugdíjas lesz a következő 3–5 éven belül, ők szintén első beköltözők.

Összefoglaló táblázat a legfontosabb szempontokkal:

Időpont, időszak	Lakosok száma a lépcsőházban	Hány lakásban laknak 18 év alatti gyerekek?	Hány lakásban lakik egy család (gyerekkel vagy anélkül)	Hány lakásban lakik nem egy család (több család vagy albérlők)	Hány lakásban lakik egyedülálló?
1983–1984	65	13	14	4	8
1989	74	15	17	3	5
2019–2022	46	3	22	6	8

Családszerkezet és lakók száma
(saját készítésű táblázat, forrás: a lépcsőház könyvei és saját gyűjtés)

Megfigyelhető az előregedés a lépcsőházban, ami természetes velejárója annak, hogy az első tulajdonosok alapvetően a húszas, harmincas, negyvenes éveikben, fiatalként vagy fiatal házasként költöztek ide. A mobilitás alacsony voltára utal, hogy idős korukban is itt laknak. Ha a jelenlegi helyzet megmarad, akkor a következő 3–5 évben összesen tíz olyan lakás lesz, amiben nyugdíjasok laknak majd, és ehhez hozzávehetünk még hármat, ahol a tulajdonosok már most is nyugdíjasok, de nem laknak itt és nem is adják ki a lakást. Ez az összes lakás felét jelenti majd. Ha azonban az számok mögé nézünk, akkor látszik, hogy ehhez az állapothoz különböző stratégiák vezettek.

Jellemző stratégia a hétvégi ház vásárlása valahol a város közelében (jellemzően a Hegyközben), ez a tendencia már a kilencvenes évek végén elkezdődött, és a csúcst a kétezres években érte el. Amikor a környező falvakban az ingatlanárak annyira megemelkedtek, hogy ez nehézséget okozott, akkor sok nagyváradai a határ magyarországi oldalán lévő kisebb falvakban (Biharkeresztes, Ártánd, Hencida, Pocsaj stb.) vett hétvégi házat vagy akár olyat, ahol életvitelszerűen ott is lakik.

A lakások az eredeti tervek szerinti kapacitás tekintetében nem kihasználtak. A rendszerváltás előtt, a lakások építésekor a tervezők az egyszobás lakások esetében 1–2 fővel, a kétszobások esetében 2–4 fővel, a háromszobások esetében 3–5 fővel, a négyszobások esetében 4–6 fővel számoltak. Minimum és maximum kihasználtságból átlagot számolva azt kapjuk, hogy középértéken a kihasználtság ideális száma a 88 fő. Ezt sem a beköltözés évében, sem a legnépesebb, 1989-es évben, sem napjainkban nem éri el a lakók száma a lépcsőházban. Ebből az következik, hogy a lakók másképp használják a lakásaikat, más méretű teret igényelnek az otthonaikban, mint amit a tervezők annak idején előírtak, előre vetítettek.

A fürdőszoba helye a lakáson belül

A fürdőszobák meglepően sokfélék a nagyváradai lakótelepeken. Ez adódik egyrészt az alaprajzok változatosságából (ha lehet ilyen mondani a típussterv alapján megépülő lakások esetében), másrészt a lakáson belüli elhelyezésükből, harmadrészt a lakásonkénti számukból. A fürdőszobák alaprajzi helyzete eltérő, nem ritkák az ablakkal rendelkező fürdőszobák sem, bár a leginkább alkalmazott építési mód az épület belsejében elhelyezett fürdőszoba. A garzon típusú és az egyszobás lakásokba zuhanytálcás fürdőszobát szerelnek, amelyben egy helyiségben van a WC, mosdókagyló, zuhanyzó. Ezekben a lakásokban a fürdőszoba közvetlenül a konyha vagy főzőfülke mellett van. A kétszobás lakások egy teljes értékű¹⁰ fürdőszobát kapnak, káddal, mosdókagylóval, WC-vel és többnyire a mosógép is elfér bennük.¹¹

A három- és négyosztós lakásokba eleve két fürdőt terveznek: egy nagyobb teljes értékűt és egy kisebb, többnyire csak WC-vel és mosdókagylóval rendelkezőt, vagy a lakás méretétől függően a négyosztósak esetén két teljes értékű fürdőt. Ötszobás lakások csak egyetlen tömbházban vannak, a város központjában, ezekben is két fürdőszoba van.

Az ablaktalan fürdőszobák és külön álló toalették egy közös, csőszerű szellőzőrendszeren keresztül szellőznek, a friss levegő hiánya okozza a legtöbb velük kapcsolatos kellemetlenséget (például a szárításra így csak korlátozottan alkalmas a fürdőszoba a magas páratartalom és a hiányos szellőzés miatt, bár sok lakásban felszerelik a fürdőkád fölé a fregolit).

A lakáson belüli elhelyezkedésük változó: ez alkalmazkodhat a konyha helyzetéhez (a vizes kiállások kialakítása miatt),¹² de általánosnak az mondható, hogy ha egy fürdőszoba van, akkor az a bejáratától távolabb kap helyet, hangsúlyozva ezzel a helyiség intim, privát jellegét. Távolága a reprezentációra is szánt terektől szintén ezt fejezheti ki.

Romániában nem vált jellemző építészeti megoldássá a magyarországi panelek esetében általánosnak mondható gyakorlat, hogy a fürdőszobától külön helyiségben helyezik el a WC-t. A nagyváradai lakótelepek kutatása során sem a vizsgált lakóházban, sem az ingatlanhirdetések között nem találtam olyan fürdőszobát, melyben nem volt WC. Általánosságban és érdekességképpen az is megállapítható, hogy Romániában a lakótelepi teljes értékű fürdőszobák nagyobbak a magyarországi panelek fürdőszobáinál.

A tömbházlakások esetében a fürdőszobák ablakai értéknövelő tényezők, az ingatlanhirdetésekből rendszerint kiemelik, ha a fürdőnek van ablaka. Nem tudunk általános megállapítást tenni arra vonatkozóan, hogy a lakások hány százalékában van a fürdőnek ablaka, de a moszkvai kísérleti lakótelepépítést és lakásokat bemutató kötetben ezt találjuk a kérdéssről. *„A kísérleti lakótelepen egyedül e ház lakásaiban készítettek olyan fürdőszobákat, amelyeknek természetes világításuk van. Eddig ezt a megoldást általában gazdaságilag előnytelennek tartották, mert aránytalanul nagy fürdőszobákat és közlekedőket igényelt.”* (Pálúr 1961: 73)

A lakásokon belül elkülönülnek a nyilvános, a félnyilvános és a privát terek. A fürdőszobák és mosdók minden esetben a privát térhez tartoznak, erre a kutatás során a fotódokumentáció készítésére adott reakciókból lehetett következtetni:¹³ több olyan lakás volt, ahol csak vonakodva engedtek be a fürdőszobába, és fotót egyáltalán nem készíthettem.

A fürdőszobák használatában alapvetően két nagy korszakot különíthetünk el a nagyváradai, és általában a romániai lakótelepek esetében: a rendszerváltás előtti és utáni időszakot.

Lakótelepi fürdőszobák a rendszerváltás előtt

A múlt század első felében, a második világháború előtti években a fürdőszoba megléte a polgárosodás és az urbanizáció velejárója (Kapitány–Kapitány 2000: 96). Helyzete sokban hasonlít a gyerekszobáéhoz: a felsőbb társadalmi osztályok lakásaiban gyakori és megszokott volt, a polgári otthonokban fokozatosan terjedt el, a paraszti társadalomban azonban elterjedése szórványos, és megléte sem jelentette feltétlenül a rendszeres használatot (Kapitány–Kapitány 2000: 96).

Romániában az ötvenes évektől kezdődően számos törvény és rendelet szabályozta a lakásépítéseket, azok kiosztását, és felszereltségüket is. 1952. április 5-én jelent meg a *Hivatalos Közlönyben* a 78/1952-es rendelet, mely a lakóterületek felosztásáról, és a bérlők és bérbeadók közötti viszonyról rendelkezett. Ebben rögzítik, hogy a lakóterületbe beleszámitanak nem csak a lakóterület elemei, hanem a konyha, fürdőszoba, folyosó, mosókonyha és egyéb mellékhelyiségek. A nyolcvanas években a lakáskérdéssel kapcsolatos törvényeken is érződik az egyre szigorodó állami kontroll. A 216/1981-es rendelet tételesen felsorolja, hogy a különböző méretű és kategóriájú lakásokban mekkora lehet a fürdőszoba és a konyha mérete. Így például egy 65 négyzetméteres, 40 négyzetméter lakóterületű, 3 szobás II. kategóriájú lakásban a konyha 9,5 négyzetméter, a fürdőszoba 4,2 és a lakásban kötelező egy kézmosós WC-t is létesíteni. A II. kategória ebben az esetben nagyobb lakást jelent, mint az I. kategória. Mellékhelyiségeken azokat a helyiségeket értik, melyek kiszolgálják a lakóterületet. Ezek a törvényben az alábbi felsorolással jelennek meg: előcsarnok, előszoba, pitvar, veranda, folyosó, konyha, odú, kézmosó, kamra, fürdőszoba, WC, mosókonyha, szárító, pince, tároló helyiség az alagsorban, raktár, loggia és terasz.¹⁴

A lakótelep-építések egyik pozitív hatása az volt, hogy tömegek számára könnyítette meg vagy tette lehetővé a mindennapi tisztálkodást.

„Egy olyan lakásból költöztünk, ahol egy szoba konyha, fürdőszoba nincs. Onnan például ők a Rimanóczyba jártak minden héten egyszer fürödni, tehát ilyen kádas fürdő volt az, termálvízzel, és budi az udvaron. Na, most ebből kerültek egy kétszobás, szobakonyhás, kamrás, fürdőszobás lakásba, ahol akkor mondom még meleg víz is volt minden nap, tehát nekik ez egy nagyon nagy váltás volt.”¹⁵

A rendszeres és gyakori, mindennapi, teljes testet érintő tisztálkodás ezekkel a fürdőszobákkal válik tömegek számára elérhetővé.

„– Megmaradt nekik a szokás, hogy hetente egyszer fürdenek, vagy attól, hogy átköltöztek...”

– Hát nem, a panelben ott már akkor az ott pazarlás folyt, azt nagyon hamar meg lehetett szokni. Emlékszem a nagy fürdetésekre.

– Az milyen volt, a nagy fürdetés?

– Hát az, hogy mondjuk én akkor voltam olyan tíz-tizenegy éves, vagy tizenkét éves, és akkor nem fürdetés, hanem akkor egy órát tölthettem vagy üvöltözött a húgom, hogy jöjjenek már ki a fürdőkádból, tehát ilyen. A másik húgom, a kisebbik, akkor az még nagyon kicsi volt akkor, ilyen két-három, á, nem, akkor tanult járn, tehát, akkor ilyen másfél-két évesre emlékszem én. Tehát ez volt a nagy, hogy mondjam dorbézolás folyt, hogy akkor mindenki befeküdhett a vízbe, és annyi vizet engedett magának, amennyit akart. És akkor jöttek a veszekedések, hogy... ez az elején volt, nem tudom, hogy hány évig, de utána már arra is emlékszem, hogy egyáltalán nem volt meleg víz, csak hideg víz és szombaton egy ideig volt, aztán egy idő után szombaton is eltűnt.”¹⁶

A lakótelepi lakások mellett, hogy hozzájárultak a tisztaságról és tisztálkodásról alkotott fogalmak és a gyakorlat átalakulásához, éppen a fürdőszobák (és tágabban értel-

mezve a vezetékes víz, a vízőblítéses WC-k és a csatornázás) révén is hozzásegíthették a beköltözőket a felfelé történő filtráció megvalósításához. „A társadalom különböző csoportjainak különböző lakáskategóriák között végbemenő mozgását a szakirodalom *filtrációnak nevezi*” (Konrád–Szelényi 1971: 345). A lakástípusokat sokféleképpen osztályozhatnánk, jelen tanulmányban Konrád György és Szelényi Iván minőségen alapuló osztályozását (Konrád–Szelényi 1971: 350) használom, mely összesen öt lakásosztályt hoz létre, és ezeken belül határozom meg a lakótelepi lakások helyét.

Az *első lakásosztályt* a jó minőségű, állami tulajdonban lévő, gyakran új építésű lakások alkotják, ide sorolom a magas presztízsű lakótelepen lévő lakásokat és a régi, de magas presztízsű, komfortos bérlakásokat, többnyire a városközpontban. A *második lakásosztályba* a szintén állami, de rosszabb minőségű lakások tartoznak, sokszor egy- vagy kétszoba-konyhás lakások, gyengébb státuszú lakótelepi lakások, melyekben fűtés van és nincs állandó melegvíz-szolgáltatás. A *harmadik lakásosztály* egyben a piaci modellű lakásrendszer legmagasabb szintű lakásosztálya, ide tartoznak ugyanis a kertes villák és a társasházak öröklakásai. Nincs hierarchiabeli különbség a harmadik és az első két lakásosztály között, a harmadik nem jelent alacsonyabb minőséget, sőt, általában véve is a harmadik lakásosztály lakásai jelentik a rendszer csúcst. A *negyedik lakásosztályban* az újabb építésű, jó minőségű családi házak kerülnek, melyek csupán a komfortfokozatban és esetleg a közműellátottságban maradnak el az első és harmadik lakásosztály lakásaitól, de jobbak, mint a második lakásosztály lakásai. Az *ötödik lakásosztályba* többnyire az elavult családi házak kerülnek. A lakótelepi lakások a fürdőszobának köszönhetően az első lakásosztályba tartoznak. A többnyire falusi házakból vagy városi, alacsonyabb lakásosztályú lakásokból érkező beköltözők így valósították meg a felfelé történő filtrációt.

A falusi házakban és a városi lakások jelentős részében nem volt fürdőszoba, nem volt a lakáson belül dedikált és kizárólagosan elkülönített tér a tisztálkodásra és a mosásra. A falusi házakban ez rendszerint a (lakó)konyhákban (főleg télen), nyári konyhákban vagy az udvar félreeső részén, esetleg színben, hátsó udvarokban zajlott (nyáron). A városi lakásokban szintén a konyha volt a tisztálkodás terepe (Valuch 2009).

A háztartások gépesítésével, ezen belül a mosógép elterjedésével a fürdőszoba funkciói kibővültek. Már 1961-ben a moszkvai kísérleti lakótelep építéséről írott könyvben is jelzi a szerző, hogy a fürdőszoba szerepe átalakult az előző időszakokhoz képest: „*ma már a korszerű fürdőszoba szerepe kettős: az eddig ugyanis szinte kizárólagosan csak tisztálkodásra szolgáló helyiség – a mosás gépesítésével – jelentős gazdasági helyiség is lett. A műveletek egyik része a fürdőben (áztatás, mosás, szárítás), a másik viszont a konyhában (nedvesítés, vasalás) folyik (...)*” (Pálúr 1961: 75). De nem csak a mosás kerül ebbe a térbe, hanem minden a test ápolásával összefüggő tevékenységek is.

Romániában a fürdőszobák alapfelszereltségéhez a lakás átadásakor a következők tartoztak: fürdőkádb és/vagy zuhanytálca (a kétmellékhelyiségű lakásokban lehetett csak mindkettő, és egy fürdőszobán belül csak az egyik elem fért el), mosdókagyló, WC, fűtőtest, polc a mosdókagyló fölött, WC-papír tartó a falon. A lakás komfortfokozati besorolásától függött, hogy csempézett volt a fürdőszoba, vagy olajfestékkel kenték be a falat, és a földön kő vagy csempe volt. Beköltözéskor vagy röviddel utána került a fürdőszobába: tükör, szőnyeg, később mosógép, fali szekrény, polc, világítótestek, zuhanyfüggöny, fogas (többnyire az ajtó belső felére), fregoli. Itt tárolták a mosáshoz szükséges eszközöket: mosópor, öblítő, mosdótál¹⁷, szennyestartó, és a takarító eszközöket is, úgy, mint felmosó, vödör, tisztítószer, hiszen külön háztartási helyiség vagy mosókonyha nem volt a lakótelepi lakásokban. Kamra vagy valamilyen fél- vagy egynégyzetméteres tároló, folyosói beépített szekrény minden lakásban volt (jellemző, hogy ennek román megfelelője lehet a *debare* is, ami tükörfordításban lomtárat jelent, utalva ezzel a használatára is), de ezek

nem voltak valódi háztartási helyiségek, inkább a falusi kamrákkal rokoníthatóak, azok funkcióit vették át.

A fürdőszoba berendezése és az ezzel szorosan összefüggő funkciók a lakás többi helyiségének függvényei voltak, ahhoz alakultak, azt egészítették ki. A tisztálkodás esetében egyértelmű, hogy itt történt,¹⁸ ugyanakkor a lakótelepi fürdőszobák jelentős részében mosógép is volt, mert az kevés kivételtől eltekintve elfért bennük, a megfizethető kategóriába tartozott, és igénye beépült a mindennapi életbe. A teregetés azonban már nagy eltéréseket mutatott annak függvényében, hogy volt-e balkon, vagy esetleg a földszinti lakások esetében volt-e lehetőség a szabadban szárítani a ruhákat. A tisztítószerek és edények esetében szintén a balkon és a kamra lehetett alternatíva, ezek hiányában kerültek (ha kettő volt, akkor a kisebb) fürdőszobába a takarításhoz szükséges eszközök.

A nagyváradai lakótelepek építési időszaka az 1960-as évek elejétől a rendszerváltásig terjed, a fürdőszoba használat lehetősége azonban nem volt egységes az időszakon belül. Az időszak elején épült lakásokban a rendszer hibáiból adódó apróbb fennakadásoktól és az építés során elkövetett apróbb hibáktól eltekintve folyamatos volt az előnyökhöz való hozzáférés. A nyolcvanas évek elején-közepén életbe lépő általános, országos megszorító intézkedések, melyek a spórolás jegyében fogantak, érintették a fürdőszoba adta lehetőségek kihasználását is. A korlátozó intézkedésekkel kapcsolatban érdemes idézni Demeter Csanád megállapításait: *„1982 és 1986 között megpróbálták országos szinten az adósságállományt csökkenteni a beruházások visszafogásával, viszont ez visszavetette a gazdasági növekedést, ezért az összes forráselvonást a belső fogyasztás szenvedte el. Az egész román társadalom a túlélésre rendezkedik be, megkezdődik a javak felhalmozása, a szolgáltatások használatának lecsökkentése. A hatalom olyan radikális megszorításokhoz nyúlt, amelyek már nem tették lehetővé a normális életet. Ilyen volt az üzemanyag-korlátozás, az energiatakarékosság, a háztáji gazdaságok tervkötelezetté tétele, az élelmiszer-fejadag rendszer bevezetése”* (Demeter 2014: 56–57).

Nem csak az áramszolgáltatást korlátozták, hanem a fűtést és ezzel együtt a melegvíz-szolgáltatást is. Demeter Csanád a székelyföldi nagyobb városok (Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy) kapcsán idézi a sajtóban megjelent napi programot, mely szabályozta a tömbház-lakások fűtés- és melegvízellátottságát. Érdemes idézni ebből a programból, mert az ebben szereplő időkeretek döntően befolyásolták a lakótelepen élők mindennapjainak struktúráját, és ezen keresztül az életmódjukat is, még akkor is, ha ezek az időpontok megbízhatatlannak bizonyultak, mert a hatóságok rendszeresen nem tartották be őket.

Távfűtési hőközpontok	Október 15. – december 15. és március 1.–31. közötti időszak		December 15. – március 1. közötti időszak	
	Össz. óra/nap	Órarend	Össz. óra/nap	Órarend
1. Fűtés				
hétfő–szombat	4,5	4:30 – 6:00 13:00 – 14:00 19:00 – 21:00	7	4:00 – 6:00 12:00 – 14:00 19:00 – 22:00
vasárnap	5	6:00 – 8:00 13:00 – 14:00 19:00 – 21:00	7	6:00 – 8:00 12:00 – 14:00 19:00 – 22:00
2. Háztartási meleg víz				
hétfő, péntek	2,5	5:30 – 6:30 18:30 – 20:00	2,5	5:30 – 6:30 19:00 – 20:30
kedd–szombat	4	5:30 – 7:00 18:00 – 20:30	5	5:30 – 7:00 18:00 – 21:30
vasárnap	5	7:30 – 9:30 19:00 – 22:00	5,5	7:30 – 9:30 18:30 – 22:00

A távfűtési központhoz, kerületi lakótelepi, háztömbi hőközpontokhoz kapcsolt lakások fűtési és melegvíz szolgáltatási programja¹⁹

A hivatalos órarend korlátozásai mellett az adatközlők rendszeresen említik a melegvíz-szolgáltatás esetlegességét, ami az előzetesen kiadott órarendhez képes is kiszámíthatatlan volt.

„...meg hát örültünk annak, hogy egy egyszobából, mondom, budi az udvaron, két szoba, fürdőszoba, komfort, satöbbi. Hát addig, míg engedték, engedte a rendszer, addig minden nap meleg víz, azért ez egy örületesen nagy váltás volt. Aztán egy idő után tudjuk azt, hogy amikor jött a Ceausescu, szigorodott, akkor egyszerűen volt úgy, hogy csak szombaton volt meleg víz. Vagy volt úgy, hogy akkor sem.”²⁰

A fürdőszoba az alapvető napi higiéniai szokások gyakorlását biztosította (arcmosás, fogmosás), de a tusolásra, fürdésre a nyolcvanas évek elejétől, közepétől már csak korlátozottan, jelentős megszorításokkal volt lehetőség.

A lakótelepi szomszédok közötti konfliktusok egyik forrása a fürdőszoba-használathoz kötődött: a felső szomszéd gyakran áztatta el az alatta lévőket. Ennek egyik oka volt, hogy a kiszámíthatatlan, és főleg éjjelre helyreálló melegvíz-szolgáltatás miatt az emberek úgy feküdtek le este aludni, hogy nyitva hagyták a fürdőszobában a csapokat, mert a meleg víz elindulása hangos zajjal járt. Az ilyen zajra általában felébredtek, és éjjel, abban a 2–3 órában, míg volt meleg víz, mostak, fürödtek, mosogattak. Ha felébredtek. Az alsó szomszéd eláztatása többnyire akkor következett be, ha nem hallották meg, hogy megjön a meleg víz és túlsordult a kádban a víz. *„A melegvíz csap szinte mindig nyitva volt teljesen a kádnál, ha otthon voltunk, hogy halljuk, ha megjön a víz és lehessen mosogatni, mosni, amit kellett.”²¹*

Az első komolyabb beavatkozás a lakás tereiben éppen a fürdőszobát érintette, hogy megelőzzék ezeket az eláztatásokat. *„Ez itt háromszobás volt, kicsi előtér, jobbra balra szabad út, szemben szép nagy konyha, jobbra volt egy átjárós szoba, azt nappalinak használták, és még beljebb egy 13 nm szoba. Bal kéz felől jött egy másik kisháló és a fürdő, abból csak egy volt. Balra a kis előtér végében egy kis mosófülkét ki tudtam alakítani, ott nem volt wc, ott külön kellett macerálni, hogy legyen padló összefolyó, hogy tudjam elvinni a vizet.”²²*

Az áldatlan állapotok főként a kisgyerekes családokat érintették rosszul. A napi tisztálkodást lavórban megoldók közel érezhették magukat a faluhoz, ahhoz az életformához, amit éppen csak elhagytak: a komfort növekedése a nyolcvanas években tömegek számára nem volt része a mindennapok realitásának. A kialakult helyzet kitermelte a maga megoldásait: a gázzal való fűtést a konyhában, és az egy kád vízben való egymás utáni fürdést. Gyakori volt, hogy a melegvíz-szolgáltatás szünetelése alatt melegítettek egy kád vizet, melyben először a gyerekek, majd a család nő tagja, végül a férfi fürdött meg – a víz kicserélése nélkül. Áruklodik ez a gyakorlat arról, hogy a tisztasághoz milyen fogalmak kapcsolódtak, pontosabban arról, hogy a gyerekeket tekintették a legtisztábbnak, nekik járt a még friss, tiszta víz, majd a nő következett, és ebből az látszik, hogy a férfiakat tekintették a legkevésbé tisztának. Hozzájárulhatott ehhez a gyakorlathoz az is, hogy a férfiak voltak a legkevésbé érzékenyek, ezért is mosakodhattak utoljára.

A rendszerváltás előtt a lakótelepi lakásokhoz tartozó loggiákat, erkélyeket még nem lehetett beépíteni, így – ha volt balkon vagy loggia – a teregetést minden család itt is meg tudta oldani, ez a funkció tehát részben másik térbe került.

A fürdőszobában található tárgyak mennyisége, jellege, elérhetősége a kor fogyasztástörténetéhez tartozik alapvetően, így most csak jelzésértékűen foglalkozom a kérdéssel. A már említett alapterületeken kívül a tisztálkodáshoz szükséges tárgyak voltak többségben: szappanok, piperecikkek, törölközők. Érdekes adalék lehet, hogy ebben az időszakban a fő funkció a tisztálkodás, a fürdőszoba elsősorban ennek a terepe. Itt még nem jelenik meg hangsúlyosan a fürdőszoba mint rekreációs, pihenő, a feltöltődést segítő tér. A kutatás során nem találtam a használatra vonatkozóan ilyen információkat, ez később, a testtel való foglalkozás felértékelődése során jelenik meg. Ugyancsak nem volt jellemző a gyerekek esetében a fürdőjátékok elhelyezése, annál inkább a kisgyerekes családokban egy nagyobb mosdótál, mely a melegvíz-szolgáltatás szünetelése esetén is lehetővé tette legalább a kisgyermek számára a mindennapi teljes testes tisztálkodást, fürdést.

A rendszerváltás után – és napjainkban

A rendszerváltáskor a lakótelepi lakások, ha nem is számítottak újszerűnek, de nem voltak elhasználtak: a hét-tíz évenkénti esedékes teljes festésen kívül egyéb, nagyobb volumenű felújítást nem igényeltek. Az ezredfordulóra azonban egyre több lakást alakítottak át, mind a belső tereket, mind a bútorokat, mind a fürdőszobákat érintően. Szakítottak a fehér, kék egyeduralmával, a lakberendezési trendeknek megfelelően jelentek meg az élénkebb és szélesebb skálán mozgó színek. A fogyasztás rendszerváltás utáni megélenkülésével, a kínálat kiszélesedésével a fürdőszoba, és tágabb értelemben a lakás reprezentációs funkciója megnőtt. A lakótelepi lakások kevesebb teret adnak a terjeszkedésre, a reprezentációra, mint a magánházak: nincs kert, amit csinosítani lehetne, udvar, amin tárolni lehetne az autót, kerítés, amit nagyobbra, drágábbra lehetne cserélni. Így a tehetőség, adott esetben a középosztályhoz való tartozás kifejezője – többek között – a fürdőszoba felújítása lesz.

A lakótelepen az átalakításoknak két oka és célja van: funkcionális és reprezentatív. A felújítás a mindennapi élet komfortosságához szükséges, a belső terek az elmúlt negyven-hatvan évben elhasználódtak, a beépített anyagok elkoptak, korszerűtlenné váltak, nem jelzik már a középosztályhoz tartozást.²³

A lakások felújítások nélkül (pl. burkolatok, bútorok, ablakok cseréje) lepusztultnak hatnak, nem azt a képet mutatják a lakók szociális, társadalmi és gazdasági helyzetéről, amit ők szeretnének. Akkor sem, ha lassú lesüllyedési,²⁴ és akkor sem, ha társadalmi emel-

kedési folyamatokon mentek keresztül a rendszerváltás utáni időszakban. A lakótelepen mindkettőre van példa.

A változásokat a vizsgált lakások és az ingatlanhirdetések alapján négy kategóriába sorolom: (1) állagmegóvás, (2) karbantartás, (3) felújítás, (4) átépítés.

A fürdőszobák tekintetében eltérő mértékben, de mind a négy kategória azonosítható.

Az állagmegóvás főként a rendszerváltás előtt volt általános, de nem szükségszerű. Főképp a beköltözéskor jelentett néhány apró módosítást: prevencióss jelleggel padlóle-folyó beépítését a fürdőszobában. A rendszerváltás után, amikor a lakások a folyamatos használatától megkoptak, az állagmegóvás főként apróbb javításokat jelentett, szintén ki-sebb anyagi ráfordítással.

A (2) karbantartás folyamatos tevékenység a legtöbb lakás esetében, célja a lakás ér-técsökkenésének megelőzése, az életszínvonal és a lakókörnyezet színvonalának szin-ten tartása. Az állagmegóvás és karbantartás jellemzően egy reakció valamire a lakáson belül: egy helyzetre (nincs kicsempézve a fürdőszoba), egy történésre (elromlik valami, kitörik az ablak stb.). Ide tartozik a fürdőszobákban elhelyezett átfolyós vízmelegítők fel-szerelése is. A melegvíz-szolgáltatás a rendszerváltás után helyreállt és folyamatossá vált, a kilencvenes és a kétezres években a lakótelepi lakások komfort tekintetében azt nyúj-tották a benne lakóknak, amit ígértek: állandó fűtést és meleg vizet. A helyzet akkor kez-dett megváltozni, amikor több lakatlan lakás lett a lépcsőházban. A vízvezetékrendszer kialakításából és a víznyomás ingadozásából következően minél kevesebben használják a meleg vizet, az annál lassabban melegszik fel a felsőbb emeleteken, de az elfolyatott vizet, habár hideg, melegvíz-árban számolják el. Ez tette szükségessé a fürdőszobákban felszerelhető átfolyós vízmelegítőket a felsőbb emeleteken, így ez ma egyre több lakás-ban jelenik meg, csökkentve ezzel a központi melegvíz használók számát. Ez azonban egy ördögi kör: minél több ilyen szerelnek fel egy lakóházban, a víz annál lassabban melegszik fel ott, ahol nincs ilyen a fürdőszobában.

A felújítás és az átalakítás, átépítés proaktív tevékenység, melyet nem elsősorban a szükség, hanem az egyéni igények motiválnak. A beköltözéskor nem volt jellemző egyik sem, a vizsgált huszonhat lakásban az első tulajdonosok elmondása alapján ekkor inkább a berendezésre fókuszáltak. A politikai helyzet, a lakásépítés és lakáskiutalás gyakorla-ta, az állam szabályozó jellege miatt erre lehetőségük sem volt. A 216. 03/08/1981-es államtanácsi rendelet 3. cikkelye kifejezetten megtiltja a tűpustervektől való eltérést, csu-pán a belső, komfortjavító munkálatokat engedélyezi, ezeket is csak bizonyos feltételek mellett.²⁵

A (3) felújítás anyagilag megterhelőbb, így tervezést és spórolást, gyűjtést igényel. A für-dőszobák felújítása is ide tartozik, mely szerkezeti átalakításokkal nem jár ugyan (az épí-tési sajátosságok miatt áthelyezni nem lehet máshová, és a megnagyobbítás lehetőségei is igen korlátozottak), de több általam vizsgált lakásban teljesen kicserélnek bennük min-dent: csempéket, padlócssempéket, szanitereket, kádakat. A teljes lakást érintő felújítás leginkább vásárláskor jellemző, a bent lakók a felújítást általában fokozatosan végzik el a lakáson, időben széthúzva azt. Ez anyagilag és a mindennapi élet szervezése szempontjából is kedvezőbb. A felújítások általában a fürdőszoba felújításával kezdődnek.

Az (4) átépítés a legköltségesebb formája a változtatásnak, és jellemzően az egész lakásra kiterjed. Napainkban az általam vizsgált lakótelepi lakásokban a felújítások, át-alakítások egyik jellemző oka: felmutatni azt a gazdasági erőt, amit a lakásokban élők az évek során felhalmoztak, vagy aminek az utóbbi években birtokába kerültek. Az át-építések közvetlenül nem érintik a fürdőszobát, hiszen ennek szerkezete, áthelyezése, bővítése nem megoldható, de a lakás többi részének átalakítása befolyásolja a fürdőszo-ba funkcióinak átalakulását. A konyhák átépítése, a funkcióinak újragondolása hathat a

fürdőszobák berendezésére, használatára. Az utóbbi években jelenik meg a mosógép a konyhákban: a vizsgált lakásokban is találunk erre példát, és az ingatlanhirdetésekből is. A vizsgált lakásokban talált példákban ennek oka nem a fürdőszobai helyhiány, hanem a munka koncentrációja: két olyan lakás van a lépcsőházban, melyben a konyhában van a mosógép, mindkettőben nyugdíjas, egyedülálló hölgy él. Mindkét esetben az átépítés során a konyha alapterületének növelése után, a nappalival való egybenítést követően helyezik el itt a mosógépet.

A kimosott ruhák szárítása a rendszerváltás után a balkonok beépítésével még nem, de az ezredfordulón a szobával való összenyitással részben a sokszor ablaktalan fürdőszobákba került. A teregetés kettévál: a kisebb, az intimebb testrészeket viselt ruhadarabokat a fürdőszobában szárítják, a többi ruhát valamelyik szobában terítik ki. A fürdőszobák gyakori berendezési tárgya volt a kád fölé felszerelt fregoli, ma ez már ritkább: a fürdőszoba-felújítások során leszerelik és helyette fali törölközőszárítókat szerelnek fel, melyek gyakran fűtöttek, így ezeket a kisebb ruhadarabokat ezen szárítják.

Az átalakítások során a színek mellett új bútorok, kiegészítők is megjelennek a fürdőszobákban, a lakók már a stílus kérdésével is foglalkoznak: fontos lesz, hogy a csempe és a szőnyeg/kiegészítők/törölközők színben összeilljenek, a fürdőszoba mutasson egységes stílust. A fürdőszoba a nyilvános, félnyilvános és privát terek meghatározásakor használatát tekintve határhelyzetben, kettősségekben van a lakás többi részéhez képes. Alapvetően privát helyiségnek számít, de vendégségek alkalmával ugyanúgy a reprezentáció terepe, mint a nappali szoba. A család megítélése (rendes/rendetlen, stílusos, tehetős/szerényebb körülmények között él, tiszta/elhanyagolt) ugyanúgy múlik a fürdőszoba állapotán és berendezésén, akár a nappali szobáén. A vendégek fogadására való felkészüléskor a rendrakás, takarítás, mindennapi használati tárgyak elpakolása, adott esetben elrejtése a fürdőszobára is kiterjedt. A privát tér nyilvánossá tételének jól meghatározott előkészületei voltak és vannak. A két fürdőszobás lakásokban a kisebbik fürdőszoba lett a vendégfogadások idejére a vendégmosdó. Ez tárgykészletét tekintve is szerényebb, tisztántartani is könnyebb. A vendégségek során ide tiszta kéztörölő kerül, esetleg új szappant helyeznek el. A tükröt megtisztítják, az esetleges személyes tárgyakat elrejtik.

Az ingatlanhirdetésekből látszik, hogy több helyen megjelenik a bidé is, ami a hely szűkösségét tekintve igazi luxusnak tűnik.

Szerkezetileg kevés átalakítás történik, kevesen számolják fel teljesen a kádat és cserélik zuhanyra, de a rövid, nem reprezentatív kérdőíves kutatásból kiderül, hogy a fürdés helyét a zuhanyzás veszi át. Csökken a fürdés gyakorisága, a zuhanyzás viszont napi rutinná válik. A kád felszámolásának az idősebb korosztály esetében praktikus okai vannak: könnyebb és biztonságosabb használni a zuhanyfülkét, mint a fürdőkádat. A zuhanyzáshoz egyaránt beépítenek előre gyártott zuhanykabinokat, nem ritkán masszázs funkcióval. A kád cseréjével megjelennek a jacuzzis kádak. Mindkettő arra utal, hogy a fürdőszoba tisztálkodás funkciója kibővül egy rekreációs funkcióval. Már nem csak a szükségyszerűség motiválja a használatot, hanem az élvezet is.

A stílus mellett a praktikum és a helykihasználás ma ugyanúgy jelen van a fürdőszobák berendezésében, mint a rendszerváltás előtt.

Összegzés

A nagyváradi lakótelepi fürdőszobák használatát három időszakra oszthatjuk. Ha az építés és beköltözés időszaka a nyolcvanas évek előttre esett, akkor teljes értékűen, funkcióinak megfelelően lehetett használni őket. Felszerelésük az alapvető eszközökkel, bútorokkal, tárgyakkal is ekkor történik, a kor fogyasztás szempontjából korlátozottabb lehetőségei szerint. A második időszak minden romániai lakótelepi fürdőszoba esetében a nyolcvanas évek, amikor a megszorítások miatt elsősorban időben korlátozódik a helyiség használata. A funkcióit el tudja látni, de csak a nap bizonyos időszakaiban és erősen lecsökkent időkeretben. Ebben az időszakban a mindennapi élet szervezése gyakran e lehetőségek függvénye. Nem akármikor lehet tusolni, mosni, fürdeni. A harmadik időszak a rendszer-váltás utáni, amikor ismét a maga teljességében használható minden fürdőszoba, még akkor is, ha a kényelem, az élethelyzet vagy a reprezentációs igények megváltozásával apróbb változások következnek be.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány alapjául a 2016–2023 között végzett doktori kutatásom és terepmunkáim szolgáltak.
- 2 Érdekes különbség mutatkozik meg a családi ház/magánház párosban: míg Magyarországon családi háznak hívja a köznyelv az egy telken önállóan álló, jellemzően egy család lakhatását biztosító (kocka)házat, addig ugyanezt a lakástípust Romániában magyarul is és románul is magánháznak (*casa particulara*) hívja a köznyelv. Míg a magyar megnevezés a lakás használóira utal, addig a romániai megnevezések annak tulajdonviszonyára, tudniillik állami vagy magán tulajdonban van. Érdemes lenne egy további kutatás során foglalkozni a két elnevezés történetével, de jelen kutatás keretét ez meghaladta volna.
- 3 www.imobihor.ro és www.imobiliare.ro
- 4 Az árakat azért euróban közlöm, mert az ingatlanhirdetésekből is euróban jelenítik meg őket.
- 5 Az érintettségem abban áll, hogy ebben a tömbházban nőttem fel, a szüleim ma is itt élnek, így a kutatás során az ő közösségen belüli státuszuk és a személyes kapcsolatok is segítettek.
- 6 Egyik interjúalanyom (F.R., 1941) meg is fogalmazta az első interjú elején, hogy azért nyitott ajtót és engedett be a lakásba, mert látta, hogy kabát nélkül, papucsban vagyok (tél volt az interjú készítésének idején), és gondolta, hogy a házban lakom.
- 7 Átmenő alaprajzú az a lakás, aminek az épület mindkét homlokzatán van szobája és ablaka.
- 8 „Reischl Antal az egyetem Lakóépítélettervezési Tanszékének vezetője által alkotott és tervezett meghatározások. Ezek szerint nyílt a lakás közlekedési rendszere, ha a bejáratától minden helyiség közvetlenül csak közlekedőn keresztül, tehát más helyiség zavarása nélkül elérhető. Rejtett viszont a lakás közlekedési rendszere, amikor a helyiségek csak egy vagy több más helyiségen át – amelyekben az átközlekedésre fenntartott terület valójában rejtett – közelíthetők meg” (Pálúr 1961: 50).
- 9 A kutatást 2002-ben végezték a Babes-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékének munkatársai, egy 923 elemű mintán, mely Kolozsvár felnőtt lakosságára reprezentatív a nem, kor és a városi térbeni eloszlás változók szerint (Geambasu 2004: 39).
- 10 A garzonlakásokban a szobából nyílik egy főzőfülke, az egyszobás lakásokat konyhával szerelik fel, bár mérete ennek is csak kicsivel nagyobb, mint a főzőfülkéé, de étkezésre alkalmas.
- 11 Magyarországon a hetvenes évek végére vált halaszthatatlanná a lakótelepi lakások típus-terveinek átalakítása, korszerűsítése. A fürdőszobákat ez két ponton érintette: helyet kellett találni a mosógépnek, tehát növelni kellett a méretet, valamint a kétszobás lakásnagyság felett külön-vécét kellett kialakítani (Körner–Nagy 2006: 335). A lakótelepépítések során legnagyobb számban kétszobás, átlagosan 54 négyzetméteres, 4 fő elhelyezésére alkalmas lakások épültek. 1990-ben a kétszobás lakások aránya volt a legmagasabb (Valuch 2013: 173).
- 12 Teljes értékűnek azt a fürdőszobát tekintem, mely alkalmas minden funkció biztosítására: lehet zuhanyozni és fürdeni, mosni (elhelyezni benne a mosógépet), van benne WC csésze, van benne legalább egy mosdókagyló, alkalmas az alap fürdőszobái tárgyak elhelyezésére, mert mértékből fakadóan van benne hely fali polcnak.

- 13 Az interjúalanyok a nappalit, konyhát, előszobákat szívesen mutatták meg és engedték fényképezni, ám amikor a fürdőszobákra került a sor, rendre érkeztek a meglepődött reakciók, ti. „Jaj, ez nem is érdekes, ezt is szeretnéd fényképezni?” „Ezt minek? Nincs itt semmi látnivaló.”
- 14 10/1968-as törvény 2. paragrafus: „*Prin dependențe se înțeleg încăperile care deserveșc suprafața locuibilă, și anume: vestibulul, antreul, tinda, veranda, culoarul, bucataria, chicineta, oficiul, camera, camera de baie, closetul, spălătoria, uscătoria, pivnita, boxa la subsol, magazia din zid, precum și logia și terasa acoperită.*”
- 15 Adatközlő: K.P.J. (1953)
- 16 Adatközlő: K.P.J. (1953)
- 17 Többnyire műanyagból készült lavór, mely egyszerre alkalmas mosdásra, lábmosásra, áztatásra és a tiszta ruha teregetésekor annak tárolására.
- 18 Összehasonlításként a magyarországi, 1960–70-es évek falusi tisztálkodási szokásairól lásd Juhász 2009.
- 19 A táblázat Demeter Csanád a Hargita c. újság 1988. október 15-i számában található program alapján készített táblázata alapján készült. Demeter 2014: 59
- 20 Adatközlő: K.P.J. (1953)
- 21 N.E. (1958) interjú
- 22 Adatközlő: P.K. (1957)
- 23 A nagyváradai lakótelepi lakások belső tereinek átalakításáról részletesen lásd Nagy 2018.
- 24 A nagyváradai lakótelepekre nem jellemző a szlömösödés, egy-egy lakás lepusztulhat, de egész lépcsőházak, tömbök, utcák nem. Nem alakulnak ki gettók vagy homogenizált társadalmi csoportok.
- 25 216./1981 rendelet 3. cikkely

Irodalom

Culiciu, Cristian

2015 *Sistemizarea municipiului Oradea (1960–1989)*. Oradea: Editura Universitatii din Oradea.

Demeter Csanád

2014 *Rurbanizáció. Területfejlesztési és modernizációs politika Székelyföld elmaradott régióiban – 1968–1989*. Csíkszereda: Státus Kiadó.

Geambașu Réka

2004 Hová lett a szocialista család? *Korunk* 14. 2004. 3. 26–40.

Ionescu, Vladimir

1983 Cum a fost, cum este, cum va fi: Zona se Vest. *Familia* 19. 1983. 4. 74.

Juhász Katalin

2009 „A bőre óre...” Tisztálkodás és szépségápolás falun az 1960-as, 1970-es években. In Simonovics Ildikó – Valuch Tibor (szerk.): *Öltöztessük fel az országot! Divat és öltözködés a szocializmusban*. 223–248. Budapest: Argumentum – BTM – 1956-os Intézet.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor

2000 *Beszélő házak. Lakásaink szimbolikája Magyarországon, 1990-es évek*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Konrád György – Szelényi Iván

1971 A lakáselosztás szociológiai kérdései. In *A szocialista városok és a szociológia*. 344–369. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Körner Zsuzsa – Nagy Márta

2006 *Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig*. Budapest: Terc

Nagy Emőke

2018 Belső terek átalakításai nagyváradai lakótelepi lakásokban. In Tötös Áron – K. Markaly Aranka – Koloh Gábor – Horváth Illés (szerk.): *Ezerarcú Erdély: Politika, társadalom, kultúra* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület.

Pálúr László (szerk.)

- 1961 *Korszerű lakótelep építése. Kísérleti-bemutató építkezés Moszkvában, a 9. lakótelep, a Novije Cseremuski városrészben.* Budapest: Műszaki könyvkiadó.

Valuch Tibor

- 2009 „Mosdunk, fürdünk, fogat mosunk...” A tisztálkodási és a testápolási szokások változásainak néhány jellegzetessége 1945 után. In Juhász Katalin (szerk.): *Tiszta sorok – Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról.* 230–238. Budapest: L'Harmattan – Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény – MTA Néprajzi Kutatóintézete /Documentatio Ethnographica 25./
- 2013 Így laktunk Pannóniában. Lakásviszonyok, lakóterhasználat, lakberendezés. In *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig.* 167–221. Budapest: Napvilág Kiadó.

Bathrooms in prefab panel apartments – Spaces, objects, functions

EMŐKE NAGY

ELTE BTK European Ethnology PhD (2024)

Abstract | Massive panel apartment block constructions across Europe in the second half of the 20th century have since changed people's relationship with housing and home-related habits in many ways, as well as the organization and processes of their everyday lives. New functions have appeared in everyday home use, while others have been transformed. The panel flats, which offered all modern conveniences, including bathrooms with continuous hot and cold water supply, were very attractive. However, there was a period in the use of prefab apartment blocks in Romania, the 1980s, when the use of bathrooms was reduced due to the austerity measures introduced. The situation has improved since the change of regime, and with it the gradual transformation and renovation of apartments and bathrooms have begun. The study aims to present this process of change, including the transformation of the object culture and functions, from the period of construction up to the present day, using the results of research conducted in a randomly selected stairwell and additional sources, such as real estate ads.

Keywords | bathroom, apartments in a prefab blocks, panel flats, housing conditions, housing habits, Oradea (Romania)